

ТИПОЛОГІЯ МОТИВАЦІЙ, МЕТОДІВ ТА ЗАСОБІВ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 1(24), с. 258–264

З наукового погляду розглядається тероризм як одна з найбільш серйозних загроз державній безпеці.

Проблеми визначення походження, сутності тероризму, шляхів запобігання терористичним діям та знешкодження терористичних осередків передусім зумовлюють необхідність типологізувати його за мотивами та метою терористичних дій. Такий підхід дає можливість структурувати проблеми протидії та можливості превентивних заходів в умовах наявності терористичних загроз. Оскільки практично неможливо передбачити всі негативні наслідки або об'єкти, на які можуть бути орієнтовані терористичні дії, типологія тероризму може бути модифікована залежно від розвитку подій.

Для конкретної злочинної дії потрібний достатньо вагомий мотив. Це може бути життєва ситуація, проблемна для певної особи, або загальна ситуація в регіоні, країні, світі. Тероризм виникає й реалізується у поєднанні мотивів і ситуацій.

Англійський дослідник П. Вілкінсон у концепції визначальних чинників додав до мотивів суб'єкта терористичної діяльності ще її мету. З огляду на це, тероризм набув у його концепції вимірів тероризму “революційного” (коли діяльність терористів спрямовувалась на заміну політичної системи), “підреволюційного” (коли тероризм спрямовували на певні зміни в межах існуючої політичної системи) та “репресивного” (коли терористична діяльність окремої держави спрямовувалась проти іншої держави або ж проти опозиції) [1, 312].

Тероризм може мати на меті вчинення дій серійних або разових, глобальних або локальних. Він може спрямовуватися на повалення керівництва країни (регіону), зміну політичного ладу, порушення територіальної цілісності, стабільності

або залякування суспільства. Однак слід враховувати, що мотивація тероризму не обов'язково має політичний характер. Навіть у випадках суто політичної спрямованості (ускладнення міжнародних відносин, вплив на внутрішню і зовнішню політику держав) внутрішня мотивація учасників може бути найрізноманітнішою: від фундаменталістського, сектантського, релігійного, націоналістичного фанатизму до прагнення самоствердитись, прославитись, помститись. Такою мотивацією може виступати й інтерес великомасштабної підприємницької діяльності і навіть фактори морально-психологічного, суб'єктивного характеру.

Ми підтримуємо точку зору дослідників Г. М. Міньковського і В. П. Ревіна, що традиційні визначення тероризму через політичні мотиви у вузькому розумінні (залякування населення, послаблення держави, змушування до певних дій або фізичне усунення політичних противників) заважають бачити справжні масштаби явища й адекватно програмувати та організувати боротьбу з ним [2, 88–95]. Поняття тероризму охоплює і діяння з такою мотивацією, як користь, помста, екологічна конкуренція, ірраціональна мотивація психічно хворих людей тощо. Дії злочинця завжди підпорядковані певному мотиву, вони “забарвлені” особистим сенсом. Агресивну поведінку багатьох західних дослідників пов'язують з жахом, що виник унаслідок появи джерела можливої шкоди, або з бажанням самоствердження, необхідністю підтримати престиж, утримати владу у зв'язку з непідкоренням іншого суб'єкта тощо. Агресія може бути зумовлена і спонуканнями, пов'язаними із втратою честі й гідності соціального обличчя [2, 14].

Слід зауважити, що автори подібних концепцій, не наполягаючи на їх повноті та точності, стикаються з проблемою визначення сутності мотивації суб'єктів терористичної діяльності, — тобто з проблемами ціннісно-психологічного, світоглядного характеру.

Здебільшого початковими мотивами терористів є релігійно-націоналістичні переконання, які базуються на зіставленні інтересів багатих і бідних країн, Півночі і Півдня, глобалізації і антиглобалізації тощо. Криза поняття влади, довіри до неї, а також її повноважень і законності в умовах хаотично змінного суспільства, наявність зв'язків між організованою злочинністю і представниками політичної влади, безсилля влади і закону — це лише окремі з довгого переліку непрямих спонукальних мотивів, що дозволяють “перетворювати приховану незадоволеність життям у відверте насильство” [3, 24]. Глибинні причини терористичних дій усвідомлюються далеко не всіма їхніми учасниками, чимало з них не відрізняються ні високим інтелектуальним розвитком, ні навіть елементарним вихованням.

З точки зору мотивації, на нашу думку, можна визначити типологію тероризму, яка включає як “політичні”, так і “неполітичні” форми тероризму і частково задовольняє вимоги сучасної класифікації тероризму. При цьому зауважимо, що запропонована класифікація не претендує на всеосяжність з огляду на означені вище причини.

Найбільш загальна класифікація сучасного тероризму поділяє тероризм на кримінальний, політичний і патологічний. Виходячи з цього:

- кримінальний тероризм — терористичні акції, які проводяться переважно з метою задоволення особистих матеріальних потреб;
- патологічний тероризм — терористичні акції, які проводяться у стані психічного збудження патологічного походження без усвідомлення мети;
- політичний тероризм — акції, які проводяться з ідеологічних мотивів, безпосередньо не пов'язані з отриманням матеріальних благ.

Наведена класифікація може бути доповнена такими різновидами тероризму за мотивацією:

- ультралівий тероризм;
- ультраправий тероризм;
- етнічний тероризм;
- релігійний тероризм;
- екологічний (енвіронментальний) тероризм [4];

- вігілантський тероризм (прагнення до наведення “порядку та торжества права”, які держава нібито не в змозі забезпечити. Наприклад, акції латиноамериканських “чорних бригад” проти безпритульних тощо) [5];
- “*singl-issue*” тероризм (спрямований проти певного явища, або певної суспільної інституції — наприклад, проти абортів та ін.) [6].

Щодо поширення діяльності терористів можна виокремити “внутрішньодержавний” і “міжнародний” тероризм, залежно від території, на якій терористи здійснюють свої акції, де отримують кошти, утримують свою інфраструктуру та центри логістики. Щодо визначення “міжнародного тероризму”, — наголошуємо на власне такому розумінні цього терміну. Тероризм, сферою поширення інтересів якого є весь цивілізований світ, вимагає, на наш погляд, визначення “глобальний”, а не “міжнародний”.

Терористичні дії можуть бути реалізовані традиційними (класичними) та нетрадиційними методами (рис. 1). Традиційними вважаємо вибухи або збройні атаки, викрадення людей, захоплення об'єктів і заручників.

Використання зброї або вибухових речовин може бути розраховане на руйнівну силу самої зброї, або на наслідки, до яких призведе її використання.

У першому випадку зброя або вибухівка може застосовуватися:

- проти конкретних інституцій — владних структур територій, які перебувають у кризових ситуаціях, руйнування будівель суду, офісів політичних партій, Центральних органів влади та управління держави, будівель, де розташовані підрозділи служб правопорядку, банків, друкарень, шкіл, університетів, радіо- та телевізійних станцій, редакцій газет та інших засобів масової інформації, оскільки терористи, як правило, зацікавлені в якнайширшому розголосі, що може бути кінцевою метою акції;
- проти конкретних осіб (за національністю, громадянством або професійною належністю, посадами) у місцях, де вони зазвичай бувають, або у транспортних засобах;
- для руйнації популярних туристичних центрів — готелів, пам'яток, видовищних осередків;
- для руйнування засобів сполучення та комунікації — мостів, залізниць, каналів, шлюзів, метро, аеропортів, вокзалів, водо-

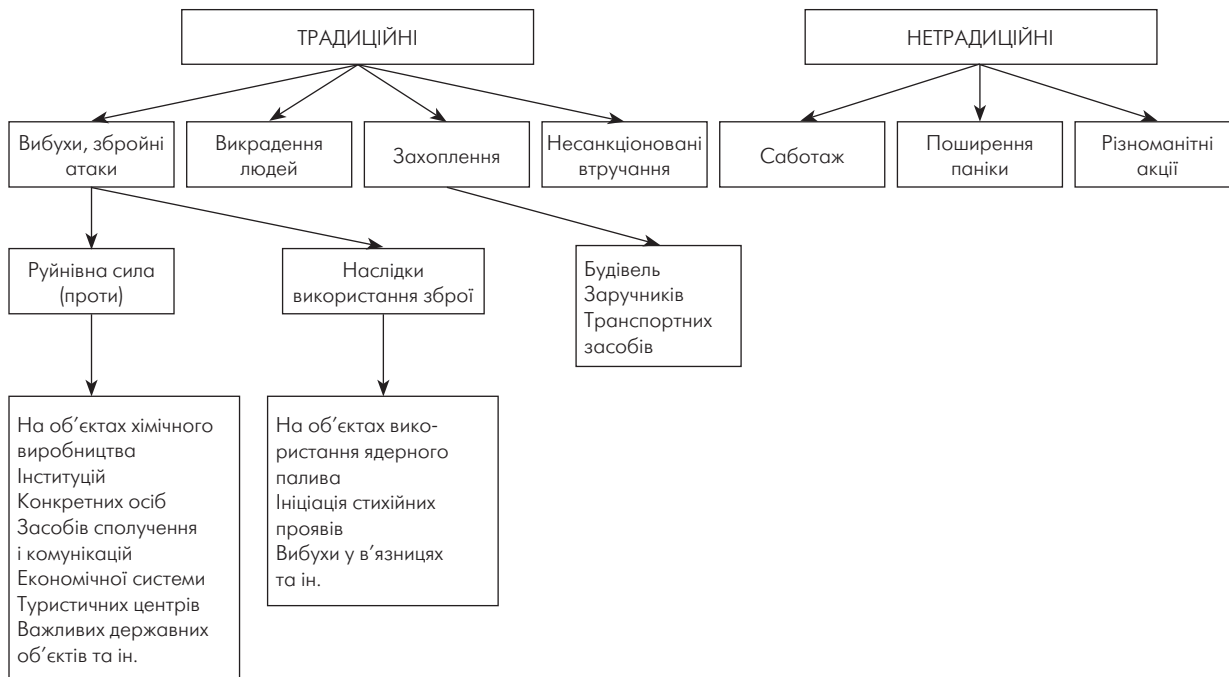

Рис. 1. Типологія методів сучасного тероризму

гонів, очисних споруд, каналізаційних споруд, продуктопроводів та газопроводів, наслідком яких можуть бути масштабні лиха: епідемії, зупинка роботи транспортної системи, системи зв'язку тощо;

- для саботажу, спрямованого на дестабілізацію економічної системи, наприклад, пожежі на півдні Франції, інспіровані алжирськими терористами, або акції палестинців в Ізраїлі тощо, хоча всі наведені акції ще й зумовлюють негативні наслідки в економіці.

До другої групи слід віднести:

- акції на об'єктах хімічного виробництва (такі акції в Україні можливі на промислових об'єктах хімічного виробництва в багатьох містах) та об'єктах, для функціонування яких використовуються небезпечні хімічні сполуки;
- акції на об'єктах, де використовується ядерне паливо (атомні електростанції, науково-дослідні лабораторії, виробництва з переробки ядерних відходів або з виробництва ядерної зброї), з огляду на те, що це зробити порівняно легше, ніж виробляти самим чи викрадати ядерну бомбу;
- акції на водозбірниках (побутових, або промислових), наслідком яких є підтоплення великих площ, приміром, як події у

Суринамі, спровоковані акцією терористичної групи *Ronji Brunwicka* [7];

- акції на нафтовидобувних і нафтопереробних підприємствах, нафто- та газосховищах, наслідком яких є забруднення навколишнього середовища (в Україні це, наприклад, Одеса—Броди, Дашава—Більче Волиця—Рудки...);
- вибухи, які ініціюють стихійні прояви — лавини, зсуви ґрунту та каміння тощо;
- вибухи у в'язницях, коли звільнені у такий спосіб в'язні можуть істотно дестабілізувати місцеву ситуацію, приміром, як акція *RAF* в одній з німецьких в'язниць зумовила різке погіршення криміногенної обстановки та змусила владу її закрити.

Окрему групу становлять:

- викрадення невідомих або суспільно значущих осіб, пов'язані з подальшими вимогами, зокрема: визволення терористів, які перебувають в ув'язненні, поширення вимог терористів через ЗМІ або з вимогою викупу, хоча акції заради викупу в окремих випадках, можливо, слід трактувати як кримінальні, які можуть бути проведені будь-де — в місті, на борту літака, на палубі корабля тощо.

Різні форми насильства над туристами можуть бути віднесені і до попередніх видів теро-

ристичних акцій, і до викрадень. Як правило, такі акції мають на меті зашкодити країнам, для яких туризм є найважливішою галуззю економіки (як, наприклад, викрадання туристів з вимогою викупу в єгипетському Луксорі 1997 р., вибухи у хорватській Рієці, викрадення туристів у Ємені, Малайзії та на Філіппінах, пов'язані з вимогами викупу та іншими економічними вимогами, або акції, які внаслідок руйнування туристичної галузі здатні завдати суттєвих збитків економіці країни і тому використовуються як засіб політичного шантажу, як, наприклад, терористичні акції курдських сепаратистів на курортах Туреччини у 2006 р.) [8].

Дослідження цих проявів тероризму та засобів запобігання особливо потрібні у період поживлення міжнародного туризму до України, а також для застереження українців, які подорожують світом:

- захоплення будівель — службових приміщень зі штатом працівників, наприклад, захоплення японського посольства в перуанській Лімі, або лікарні у південноросійському Будьоновську у 1996–1997 рр., із подальшими вимогами.

Слід зазначити, що такі методи сучасного тероризму, як виведення з ладу комп'ютерних мереж або несанкціоноване втручання в них стають все більш традиційними.

Нетрадиційними методами тероризму можна вважати акції саботажу на транспорті (засипання цукру або піску у механізми коліс рухомого складу тощо); поширення жажливих відомостей з метою здійснити паніку у натовпі, некерований спонтанний рух якого може призвести до затоптування людей; знищення ресторанів, зокрема *Mc. Donalds, KFC* тощо [9, 344].

Прикладом “новітнього” енвайронментального (екологічного) тероризму можна вважати замах на людей, які носять вироби зі шкіри та хутра, акції проти лабораторій, які проводять дослідження на тваринах, акції саботажу на лісопозахисних ділянках проти лісорубів тощо [4, 123].

Поширення новітніх технологій, розвиток комунікацій, прискорений розвиток науки і техніки створили умови для інтенсифікації досліджень, зокрема у галузі генної інженерії, біологічних і генних маніпуляцій (клонування), а також у галузі хімії та хімічного виробництва. Унікальні результати наукових досліджень можуть бути використані не за прямим призначенням, а з воєною чи терористичною метою й урізноманітнити засоби сучасного тероризму (рис. 2).

Окремі види зброї масового ураження або їх діючі складові можуть стати доволі впливовим засобом тиску у випадках шантажу державних діячів, державних інституцій або інших організацій, у тому числі промислових підприємств, загрозою прямого застосування такої зброї [10].

Терористи, як і “класичні” злочинці, використовуючи загальнопоширений страх застосування зброї масового ураження, впевнені, що володіння такою силою дає їм переваги і можливість змусити державу, або іншого супротивника, виконувати їхні вимоги. У таких ситуаціях, з огляду на тривалість процесу переговорів та уточнення умов, терористи піддають великій небезпеці значні території, які входять у зону дії означеної зброї, у тому числі і самих себе.

Ядерні матеріали як і раніше ходовий товар на чорному ринку на території держав, які входили до колишнього СРСР. Їх можна вилучити з радіоактивних відходів, а також видобути в процесі заходів із ліквідації ядерних ракет та інших видів ядерної зброї, яка в плані можливості використання терористичними осередками є особливою проблемою. Адже неконтрольовані одиниці міжконтинентальних ракет лишилися як на території колишнього СРСР, так і в країнах Заходу [11]. До групи ризику входить також можливість викрадення боеприпасів, які вміщують збіднений уран, зокрема використані військами НАТО у Косові і тому доступні для членів Косовських терористичних угруповань та аналогічних формувань

Рис. 2. Можливі засоби сучасного тероризму

сербів, які планували удари у відповідь по цілях НАТО. Причиною радіоактивного забруднення може бути проведення експериментальних робіт і дослідів з радіоактивними речовинами, зокрема на атомних електростанціях і навіть у шкільних лабораторіях.

Вибух найменшої атомної бомби може стати джерелом електромагнітних хвиль, здатних ліквідувати всю електричну мережу у доволі значних регіонах. Наслідки впливу цих хвиль непередбачувані, тому забезпечити для всієї інфраструктури охоронну систему, здатну запобігти застосуванню терористами таких хвиль, є дуже складним завданням.

Але ми вважаємо, що застосування ядерної зброї терористами менш вірогідне, головним чином через те, що:

- ядерна вибухова речовина дуже дорога;
- ядерна вибухова речовина важкодоступна;
- технологія виробництва ядерної зброї все ще добре засекречена;
- швидкість визначення висока: радіоактивні речовини визначаються моментально, час визначення отруйних речовин становить від кількох секунд до кількох хвилин, а щодо біологічних речовин, то досі не існує достатньо дієвого методу їх швидкого і надійного визначення;
- виробництво ядерної зброї вимагає наявності спеціальних матеріалів;
- існують, хоч і невеликі, моральні перестороги щодо використання ядерної зброї;
- при використанні ядерної зброї вірогідність трагічного завершення для виконавців терористичного акту значно більша, ніж, наприклад, при використанні хімічної зброї.

На наш погляд, існує значно більша вірогідність використання терористами біологічної, а тим паче хімічної зброї, ніж ядерної. Біологічні та хімічні технології значно простіші, виробництво їх значно дешевше, крім того, весь процес підготовки та виробництва хімічної, біологічної та токсичної зброї значно легше приховати. Питання транспортування також не є особливою проблемою. Застосування отруйних речовин, вірусів, бактерій на сьогодні можна очікувати у будь якій точці світу, за будь-яких причин.

Використання терористичними угрупованнями біологічної зброї з метою зараження великої кількості людей через небезпечні віруси та мікроби можна визначити як біологічний тероризм. Біологічна зброя, яку інколи називають “атомною зброєю для бідних”, для терористів значно

дешевша та “безпечніша”. За відносно короткий термін терористи можуть виготовити значні обсяги біологічних речовин методом ферментації. Для виробництва такої кількості біологічної зброї достатньо зовсім мало біологічної речовини. Крім того, внаслідок можливого використання спеціальної авіації для розпилювання отруйних речовин на величезні території, значно зростає і результативність терористичних дій.

Уже сьогодні кілька епідемій відносять на рахунок дій терористичних осередків, хоча довести причетність терористів до виникнення епідеміологічної ситуації у кожному конкретному випадку майже неможливо.

Зокрема, у 1984 р. члени релігійної секти *Rajneesh* з метою провалити місцеві вибори отруїли сальмонеллою салати в ресторанах штату Орегон (США). Майже 700 осіб захворіли, але ніхто не помер. Причетність секти до епідемії випадково стала відомою через кілька років під час допиту одного з членів секти, який проходив по іншій справі.

Документально підтверджені і випадки кримінальних акцій, коли у вигляді зброї застосовувалися шприци для ін'єкцій, наповнені кров'ю хворих на СНІД. У цьому ж ряду і хвороби, спричинені епідеміями серед тварин — коров'ячий сказ, пташиний грип, ящур тощо [12, 312–342].

Продукти біологічних та хімічних технологій — отруйні речовини, промислові хімікати, бактерії набагато частіше використовуються у злочинній практиці.

Субстанції хімічних матеріалів є також дешевшими і доступнішими, хімічні сполуки прості у виготовленні та поширенні, але їх важко визначити, знешкодити і тому вони мають для терористів позитивні сторони. Дуже небезпечною і тому привабливою для терористів є зброя з двоїстими хімічними речовинами, яку терористи можуть застосовувати і без звичайної зброї або вибухівки. Так, на зимових стадіонах у вигляді холодоносія використовується аміак, який при попаданні в атмосферу стає отруйним. Такі стадіони є і в Україні, тому вони потребують посиленої охорони.

У 1992 р. члени японської секти Ом Шінрікьо планували поширити в повітрі над Токіо з літака 100 кг антраксу, речовини, що спричиняє гангрену. Могли загинути в муках десятки, а можливо, і сотні людей. Отруйні хімічні речовини були реально використані членами цієї секти у червні 1995 р. в Японії. Вони застосували нервово-паралітичний газ зарін у токійському метро. Тоді 12 осіб загинуло, а декілька тисяч — дістали поранення [9, 11].

Цей випадок привертає до себе особливу увагу, тому що трагічні події відбулися у демократичному високорозвиненому суспільстві, етнічно гомогенному та соціально стабільному.

Однією з небезпечних і недостатньо досліджених у сучасних умовах є зброя, яка діє за принципами генерування специфічних акустичних частот — ультразвуку, інфразвуку, а також відповідних хвиль, результатом дії яких можуть бути фізіологічні зміни у людей, такі як серцебиття, резонансні явища у порожнинах тіла та тілесній рідині. Крім того, акустичні явища здатні впливати на психіку людей — привести людей у стан апатії, або навпаки, викликати панічні реакції. Застосування цієї зброї може призвести до загибелі великої кількості людей.

Для технократичної західної цивілізації значною небезпекою є напади на комп'ютерну мережу. Такі терористичні акти можна порівняти з небезпекою застосування зброї масового ураження. Теоретично, сидячи за монітором комп'ютера, цілком реально заблокувати роботу водопровідної системи, енергопостачання, газо- та нафтопроводу, або навпаки, відкрити шлюзи водосховищ і затопити значні території. Можна легко викликати хаос на авіатранспорті і в повністю автоматизованих фінансових операціях. Під загрозою перебувають також і урядові системи зв'язку, у тому числі й військові [13, 64–67].

Відомі випадки, коли так звані хакери змогли за допомогою комп'ютера вивести з ладу розподільчу систему електроенергії і занурити у темряву цілі регіони країн Заходу. В середині 80-х років група німецьких хакерів, можливо, фінансованих КДБ, проникла у комп'ютери американської армії [14, 312–342].

Окремі країни вже зрозуміли, що перемогти США у традиційному військовому протистоянні вони не в змозі, тому головну активність зосередили у напрямі кібернетичного саботажу. Поширена думка про те, що 100 спеціалістів здатні за 30 млн дол. завдати такої шкоди американській інфраструктурі, що на її повне відновлення знадобляться роки. У цьому зв'язку, як правило, згадуються дії російських і китайських спеціалістів, а донедавна до них приєдналися й іранці. За даними досліджень Пентагону, китайські військові, наприклад, переконані в тому, що інформаційні потоки в середині американської армії уже тепер на 90 % залежать від супутників [15, 300].

У зв'язку з цим виведення з ладу супутників — один з найпростіших і найефективніших шляхів тимчасового виводу з ладу армії світової супер-

держави. Зробити це під силу не обов'язково тільки найбільш розвиненій державі, а й окремим спеціалістам, яким для вчинення такої диверсії необхідно володіти відповідними знаннями та відповідним устаткуванням.

Потенційно небезпечними в цьому плані є сербські та македонські спеціалісти, які під час воєнних дій на території колишньої Югославії спробували вивести з ладу комп'ютерні мережі військ НАТО.

Певну роль у плануванні терористичних акцій відіграють і всі види засобів масової інформації, тому що вони надто активно, в подробицях, із подекуди зайвим ентузіазмом висвітлюють діяльність терористів [16]. ЗМІ, прагнучи сенсації або намагаючись забезпечити читачів якомога повнішою інформацією, роблять терористів героями газетних шпальт, що в кінцевому результаті є неабиякою послугою терористам, фактично рекламою терористичних осередків та їхніх теоретичних засад.

Крім того в Інтернеті можна знайти велику кількість детальних інструкцій щодо виготовлення та застосування небезпечної зброї різних видів.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що порівняно із застосуванням хімічної, бактеріологічної зброї або комп'ютерних вірусів, "класичний" тероризм має певні переваги. Застосування найсучаснішої зброї має настільки непередбачувані наслідки, знищує стільки людей, завдає таких матеріальних збитків, що їх неможливо порівняти з найсміливішими вимогами терористів. Тому, можливо, слід чекати, що переважна більшість терористичних груп віддаватиме перевагу класичним методам — використанню вибухівки, стрілецької зброї, викрадень тощо. На організацію боротьби з такими загрозами слід зорієнтуватись при виробленні системи антитерористичних заходів.

Література

1. *Wilkinson P. Trends of International terrorism and the American Response // Terrorism and International Order / Edited by L. Freedman. London: Routledge and Kegan Paul, 1986. — 480 p.*
2. *Миньковский Г., Ревин В. Характеристика терроризма и некоторые направления повышения эффективности борьбы с ним // Государство и право. — 2003. — № 8. — С. 88–95.*
3. *Слинько А. А. Терроризм: психологические корни и правовые оценки // Круглый стол ж-ла "Государство и право". — 1995. — № 4. — С. 24–30.*
4. *Wilkinson P. Terrorism and Maritime Environment. — In: Violence at Sea. A Review Ter-ism. — Paris, 1986. — P. 146.*

5. Солнцев А. ВС Мексики в борьбе с терроризмом // Зарубежное военное обозрение. — 2002. — № 12. — С. 6.
6. Yablonsky L. La violence organisfle: ses formes et sa repression. — En: Interpol (Revue Internationale de police criminelle). — Lion, 1998. — P. 469–471.
7. Desaix M.-L. La securitti puhlique, Diffuser l'iisprit "police de proximit—En: Civique (Le magazine du Ministiire de l'Intiirieur de la France). — Paris, 1999. — P. 13–20.
8. Белая книга российских спецслужб. — М.: Информ.-изд. агент-во "Обозреватель", 1995. — С. 315.
9. Борьба с терроризмом за рубежом. — М.: ГИЦ МВД России, 2001. — 580 с.
10. Куценко В. М., Морозов А. П. Проблемы предотвращения актов ядерного и радиологического терроризма // Высокотехнологический терроризм. — М., 2002.
11. Деречкін В. В. Деякі питання організації боротьби з тероризмом: досвід країн СНД // Тероризм і боротьба з ним. — К., 2000. — Т. 19. — С. 355.
12. Ильчинский И. О терроре и терроризме: Природа, сущность, причины, проявления // Безопасность. — 2001. — № 7–12. — С. 312–342.
13. Кудинов В. П. Глобализация международного терроризма: откуда исходят угрозы миру // Антитеррор. Закон и право. — М.: Юнити. — 2002. — № 1. — С. 64–67.
14. Голубуцкий А., Шевчук О. Информатизация, глобализация, терроризм и ближайшее будущее человечества. — М.: ЮКТА-ПРЕСС, 2004. — 550 с.
15. Авчаров И. В. Борьба с киберпреступностью // Информатизация и информационная безопасность: Сб. трудов XXI Междунар. науч. конф. 21–22 мая 2002. — М.: Акад.упр. МВД России, 2002. — 310 с.
16. Біленчук П. Д., Козир М. В., Стеценко Ю. В. Засоби масової інформації і тероризм: віхи історії // Право і безпека. — 2003. — № 2, 4. — С. 21–29.

Запропонована типологізація терористичної діяльності може бути корисною при розробці державної системи антитерористичних заходів.

Предложенная типологизация террористической деятельности может быть полезна при разработке государственной системы антитеррористических мероприятий.

The offered typology of terrorist activity can be useful by working out of the state system of antiterrorist actions.

Надійшла 27 лютого 2010 р.